

Spór o mesjanizm, t. I: *Rozwój idei*, wybrał, opracował i wstępem opatrzył A. Wawrzynowicz, *Klasyki Polskiej Nowoczesności*, Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego, Warszawa 2015, 503 ss.

Czy współcześnie można mówić o obecności paradygmatu mesjanistycznego w naszej historii, kulturze, czy też mesjanizm to zjawisko przemijające (sięgające swoimi korzeniami kultury romantycznej)? Czy w obecnym świecie czymś naturalnym jest myślenie w kategoriach mesjanistycznych, a pojęcia, tj.: posłannictwo, naród wybrany, misja dziejowa nie są już przestarzałymi określeniami w rozwoju ludzkości?

Mesjanizm jest aktualnym zjawiskiem, zmierzeniem się z rzeczywistością, stanowił i stanowi ważny problem nie tylko w kontekście naszej historii, kultury, ale również w sferze politycznej, społecznej, gospodarczej (odgrywając istotną rolę w rozwoju polskiego kręgu intelektualnego). Przemiana świata sprowadzała go do różnych postaci, mesjanizm przybierał i do dzisiaj przybiera różne formy (może być np. ideą polityczną, teorią kultury, narracją tożsamościową). Oczekiwanie natomiast na wszelką – mającą nastąpić – zmianę, próby poukładania współczesnego świata to zwrot w kierunku szeroko pojmowanej wizji mesjanistycznej, która kształtuje świadomość ludzką.

Prezentowana praca *Spór o mesjanizm* przedstawia czytelnikowi zbiór tekstów, które mają zróżnicowany profil, poczynając od kwestii literackiej i krytycznoliterackiej, poprzez historyczny, polityczny, społeczny, religijny, kończąc na filozoficznym aspekcie. Spór o koncepcję mesjanistyczną jest przedstawiony tutaj w trzech wymiarach: tzw. premesjanistycznym, właściwym oraz neomesjanistycznym. Już na samym początku podkreślono, że głównym celem niniejszego przedsięwzięcia wydawniczego jest dostarczenie podstawy źródłowej pozwalającej na możliwie szeroki wgląd w złożoną problematykę dziejów polskiego mesjanizmu¹.

Zakres recenzowanej pracy obejmuje teksty od początku XIX stulecia aż po koniec dekady lat 30. XX w. To materiał dający czytelnikowi przegląd poszczególnych stanowisk w fazach historycznego rozwoju tego nurtu. Jak podkreśla Andrzej Wawrzynowicz, doniosłe znaczenie mają myśli charakterystyczne dla romantycznej odmiany polskiego mesjanizmu, które kształtowały się m.in. w epoce międzypowstaniowej XIX w.; wyróżniona faza premesjanistyczna obejmuje pierwsze trzy dziesięciolecia XIX w., z kolei faza neomesjanistyczna kształtuje się do wybuchu II wojny światowej². Trzeci rozbiór, kres bytu politycznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów, polityka

¹ Zob.: *Spór o mesjanizm*, T. I: *Rozwój idei*, wybrał, opracował i wstępem opatrzył A. Wawrzynowicz, Warszawa 2015, s. 5. Zebranie tekstów o zróżnicowanym profilu daje czytelnikowi wgląd w dzieje ideologii mesjanistycznej, porównanie jej pod wieloma aspektami i zarazem wnikliwą analizę.

² Patrz: A. Wawrzynowicz, *Wstęp*, [w:] *Spór o mesjanizm*..., s. VI.

porewolucyjna Napoleona, powstanie listopadowe – to tylko „wstęp do wątku mesjanistycznego” pod kątem postaw, świadomości społeczeństwa, powiązanie areny politycznej z religijną w kontekście idei mesjanizmu³.

Pierwszy tom publikacji ukazuje aspekt wewnętrzny sporu o mesjanizm, poszczególne stanowiska mieszczące się w nurcie rozwoju idei mesjanistycznej epoki międzypowstaniowej XIX w., prądy neomesjanistyczne końca XIX w. i pierwszych dekad XX w.

Część pierwsza dotycząca fazy premesjanistycznej obejmuje teksty: Jana Pawła Woronicza, Józefa Marii Hoene-Wrońskiego, Joachima Lelewela, Józefa Gołuchowskiego, Kazimierza Brodzińskiego i Maurycego Mochnackiego. Teksty J.P. Woronicza to pewne odkrywanie przyszłości; jego wspomniana we fragmentach *Świątynia Sybilli* to poemat przemawiający m.in. za tym, iż narody nie są jakimś „igrzyskiem”, ale są podporządkowane woli Opatrzności. Drugi z kolei tekst, *Hymn do Boga o dobrodziejstwach Opatrzności dla naszego narodu dziejami wyświadczonych*, stanowi nie tylko zapis historii Polski, ale przede wszystkim jego próby interpretacji, głównie w odniesieniu do prawd religijnych. Inną myśl może przekazać czytelnikowi fragment *Prodromu mesjanizmu albo filozofii absolutnej* J.M. Hoene-Wrońskiego, mianowicie:

[...] doktryna mesjanizmu ustaliła cele powszechne ludzkości, i, przez to samo, trzy ery, gdzie zakładają się one stopniowo, jak również okresy rozwoju rodzaju ludzkiego, które odpowiadają tym celom oddzielnym, i w których przeto spełniają się kolejno przeznaczenia człowieka.⁴

Przywołane są następnie wybrane mesjanistyczne fragmenty tekstów J. Lelewela – *Jakim ma być historyk* oraz tak ważnej *Historyki*. Na uwagę zasługuje również utwór *Filozofia i życie* J. Gołuchowskiego, w którym autor zmagają się m.in. z filozofią narodu, państwa, która daje źródło życia potrzebne wybranemu narodowi, a także pojedynczej jednostce. Tekst/mowa *O narodowości Polaków* K. Brodzińskiego to z kolei nie tylko problem osobowości narodów, ale rozważania nad sprawą narodową, czerpaniem z tradycji narodu tylko wzorów do naśladowania. Przedmowa (fragment⁵) do dzieła *Powstanie narodu polskiego w roku 1830 i 1831* – które zostało opublikowane po upadku powstania listopadowego na emigracji we Francji – M. Mochnackiego kończy pierwszą część publikacji *Spór o mesjanizm*.

Drugą część rozpoczyna tzw. faza mesjanizmu właściwego, na którą składają się teksty: Adama Mickiewicza, Ludwika Królikowskiego, Floriana Bochwica, Andrzeja Towiańskiego, Juliusza Słowackiego, Konstantego Danielewicz, Zygmunta

³ Nie sposób zapomnieć o wydanych w 1832 r. *Księgach narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* Adama Mickiewicza, które są próbą wprowadzenia idei mesjanizmu polskiego w proces dziejowy, a uformowanie tego pojęcia w 1831 r. jako „punktu filozoficznego” przez Józefa Marię Hoene-Wrońskiego to podstawa koncepcji mesjanistycznej, przejawiającej się w dziejach pod różną postacią; kolejno np. prace Stanisława Szczepanowskiego (*Idea polska wobec prądów kosmopolitycznych*) i Wojciecha Dzierżyskiego (*Mesjanizm polski a prawda dziejów*) – późniejszy dorobek polskiej myśli mesjanistycznej, następnie jej kontynuacja aż po 1939 r. to ciąg dalszy romantycznego nurtu mesjanistycznego.

⁴ Cyt. za: *Spór o mesjanizm...*, s. 27.

⁵ Już na wstępie tego dzieła, Maurycy Mochnacki wspomina, że społeczeństwo widzi jedynie same klęski kraju po okresie rozbiorów Polski, i dlatego naród polski, który miał bardzo dużo czasu, aby pogodzić się ze swoją niedolą, i który przechodził przez wszelkie drogi prowadzące do porażki, nie przestał dotąd być narodem? Patrz: *Przedmowa* do dzieła M. Mochnackiego, *Powstanie narodu polskiego w roku 1830 i 1831*, cyt. za: *Spór o mesjanizm...*, s. 65.

Krasińskiego, Antoniego Bukaty, Bronisława Trentowskiego, Karola Libelta, Augusta Cieszkowskiego oraz Cypriana Kamila Norwida. *Dziady. Część III* – cela księdza Piotra, który modli się, leżąc przed krzyżem, czy też *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* lub wspomniane w publikacji *Prelekcje paryskie* A. Mickiewicza, fragment *Lekcji XXXIII kursu drugiego* (piątek, 1 lipca 1842) oraz tekst *Wykładu XI kursu czwartego* (23 kwietnia 1844), to liczne wątki ideologii romantyzmu w powiązaniu z walką narodowowyzwoleńczą; to przewidywanie przyszłości/widzenia w celu uzyskania pokoju oraz szczęścia. Wybrane natomiast teksty L. Królikowskiego, *List apostolski* z Warszawy oraz *Wyznanie wiary*, to inne spojrzenie na ideologię mesjanistyczną⁶. Fragmenty utworów (*Obraz myśli mojej na pamiątkę żonie i dzieciom* oraz *Obraz myśli mojej o celach istnienia człowieka*) F. Bochwica stanowią tutaj pewien zbiór myśli, refleksji mających charakter filozoficzny oraz religijno-moralny. Czym innym są teksty (*Przemówienie w katedrze Notre-Dame, Wezwanie do emigracji polskiej z powodu zawieszenia kopii obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej* w kościele Św. Seweryna w Paryżu, 8 grudnia 1841 r. oraz *Z przemówienia na zebraniu sług Sprawy Bożej*, w Nanterre 4 maja 1842 r.) A. Towiańskiego, którego myśli skierowane były ku idei naśladowania Chrystusa, a „wróg polityczny” nie musiał oznaczać „wroga” tylko „bliźniego”. Na uwagę zasługują niewątpliwie utwory J. Słowackiego: fragmenty dramatu *Ksiądz Marek* (gdzie zryw konfederatów jest ukazany jako ważny przełom w dziejach narodu; Książd Marek natomiast, którego postać jest wyolbrzymiona, to symbol-narzędzie woli Boga, obrońca nowej Polski), i poemat *Genesis z Ducha. Modlitwa* (natura pełni funkcję „prehistorii ducha”; ukazanie aktu stworzenia świata), list otwarty *Do księcia Adama Czartoryskiego* i odezwa *Do emigracji o potrzebie idei*. Fragment *O woli* filozofa K. Danielewicza to zwrot w kierunku przeżywania „stanu mesjanistycznego”, jaki doznawała ludzkość w historii. Wyróżnione fragmenty tekstów Z. Krasińskiego to: poemat mesjanistyczny *Przedświt, O stanowisku Polski z Bożych i ludzkich względów [Traktat o Trójcy]* i *Psalmy przyszłości* (wyszczególniony: *Psalmy wiary* i *Psalmy nadziei*, omawiające głównie cnoty Boskie: wiary, nadziei w życiu społeczeństwa). Fragment *Polski w apostazji...* A. Bukaty stanowi próbę mesjanistycznego przedstawienia dziejów opartą na koncepcji Hoene-Wrońskiego. Kilka słów należy poświęcić dziełom B. Trentowskiego: *Hoene-Wroński, czyli mesjanizm polsko-francuski...* (wspomniana osoba Hoene-Wrońskiego; idea mesjanizmu jako filozoficznego pierwiastka itd.), *Chowanna czyli całokształt pedagogiki narodowej...* (to nie tylko zbiór wskazówek dotyczących wychowania, kształcenia dzieci, nie tylko problem myśli pedagogicznej sensu stricto, ale w głównej mierze próba wskazania drogi do niepodległości społeczeństwu) oraz *Panteon wiedzy ludzkiej*. Wyróżnione fragmenty utworów K. Libelta to kolejno *Charakterystyka filozofii słowiańskiej* oraz *O posłannictwie dziejowym narodów*. Życie człowieka, siła ducha narodowego, wypadki dziejowe – to wszystko składało się na charakter danego narodu, który odgrywał swoją rolę w dziejach, a śmierć polityczna nie musiała i nie musi dzisiaj oznaczać śmierci dziejowej. Dzieło *Ojciec nasz* A. Cieszkowskiego stanowi tu m.in.

⁶ Królikowski jako mesjanista wierzył w wielką zmianę, która zostanie przyniesiona przez lud wybrany, oczywiście, poprzedzoną cierpieniem. Ludzie natomiast powinni szukać tej jedynej prawdy danej przez Boga i nią się kierować, bowiem – jak twierdził w *Wyznaniu wiary*, „Polska Chrystusowa – to nasza droższa nad życie i rodzinę Ojczyzna, to nasze Królestwo Boże, to nasz żywot wieczny, to nasza nieśmiertelna i najpotężniejsza na świecie narodowość” – patrz cyt. za: *Spór o mesjanizm...*, s. 117.

o objawieniu Chrystusowym zawartym w Modlitwie Pańskiej, która jest pewnym kierunkowskazem dla ludzkości mającej dostąpić objawienia⁷. Fazę mesjanizmu właściwego kończą teksty C. K. Norwida: wiersz *Czasy, Pieśni społecznej cztery stron* (I. Równość. Wolność. Braterstwo, II. Niewola, III. Własność, IV. Rzecz-Pospolita) i fragment poematu *Promethidion*.

Nowe drogi *Sporu o mesjanizm* to ostatnia część – tzw. faza neomesjanistyczna, która daje czytelnikowi odmienne spojrzenie na paradygmat mesjanistyczny. Etap ten rozpoczynają fragmenty tekstów Stanisława Szczepanowskiego⁸: *Idea polska wobec prądów kosmopolitycznych*, w której autor akcentuje elementy mesjanistyczne połączone z pracą organiczną w kontekście programu politycznego, społecznego i broszura *Aforyzmy o wychowaniu*. Czym innym jest fragment utworu Wojciecha Dzieduszyckiego, *Mesjanizm polski a prawda dziejów*, w którym polemizował on ze sprawą ewolucji cywilizacji europejskiej, zadając pytanie o to – dokąd ona zmierza, czego uwieńczeniem była m.in. praca *Dokąd nam iść wypada* z 1910 r. Kolejno został wyróżniony fragment tekstu *Andrzej Towiański. Dwa odczyty* (II. Kościół. Naród – odczyt drugi), Andrzeja (Ludwika) Baumfelda (Boleskiego), którego badania były skierowane ku polskiej myśli mesjanistycznej, oparte głównie na utworach Andrzeja Towiańskiego. Następnie czytelnik może zaznajomić się z pracą historiozoficzną *O posłannictwie narodów europejskich. Pomysły do filozofii dziejów Francji, Niemiec i Polski*, autorstwa pedagoga, filozofa Ludwika Posadzego. Inną refleksję stanowi fragment dzieła Wincentego Lutosławskiego, *Ludzkość odrodzona. Wizje przyszłości*, w którym W. Lutosławski zmagał się przede wszystkim z ideologią mesjanistyczną połączoną z wychowaniem narodowym, kładąc nacisk na świadomość narodową, kreowanie przyszłości całego społeczeństwa. Tekst *Mesjanizm jako polski światopogląd narodowy* akcentuje podstawowe idee mesjanizmu. Z kolei, utwór/broszura Wacława Mutermilcha (Mileskiego), *Mesjanizm polski a Kościół katolicki* głosi ideę mesjanistyczną w kontekście całego narodu i kościoła katolickiego. Ciekawe aspekty przynosi utwór *Duch dziejów Polski* (jako wykład polskiej historii) Antoniego Chłonińskiego⁹. Czym innym jest odczyt Józefa Piłsudskiego dotyczący powstania styczniowego, z 20 stycznia 1924 r., *Rok 1863*, w którym doniosłą kwestię stanowi problem fałszywej mitologii wspomnianych wydarzeń¹⁰. Wyróżniony został również fragment tekstu Jerzego Brauna (m.in. polskiego pisarza, działacza politycznego, filozofa, poety, dramaturga), *Zagadka dziejowa Polski. Próba historiozofii*. Czy Polska ocali cywilizację? Jaka jest misja opatrnościowa Polski? Jak współcześnie mogłoby

⁷ Należy mieć na uwadze oczywiście znany utwór A. Cieszkowskiego, *Prolegomena zur Historiosophie*, w którym filozof wprowadza czytelnika m.in. w kategorię czynu i przyszłości, dokonując podziału na „epokę Ojca”, „epokę Syna” i „epokę Ducha Świętego”, która miała dopiero nadejść.

⁸ Warto wspomnieć także o innych, niewymienionych w recenzowanej publikacji dziełach S. Szczepanowskiego, jak np.: *Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, *Nowoczesne granice naturalne Polski czy Widoki i drogi rozwoju gospodarczego ziem Polski*, w których autor koncentruje się na postulacie odrodzenia narodowego, przyczynach zacofania kraju, projekcie modernizacji.

⁹ Czytelnik może tutaj postawić sobie pytania, tj.: Gdzie szukać przyczyn upadku Polski? Jak powinien wyglądać dalszy rozwój kraju i jakie powinny być nasze zadania względem ustroju państwa? Gdzie szukać dążeń wyzwoleniczych?

¹⁰ Zastanawiająca w tym miejscu może okazać się koncepcja idei mesjanistycznej w świetle problemu jedności braterskiej, mającej łączyć Polaków w czasie powstania oraz problem wyidealizowanego obrazu Polski, który był przesiąknięty mesjanizmem.

wyglądać „novum mesjanizmu”? Czy Polska rozumie zagadkę swoich przeznaczeń posłanniczych? – nad takimi pytaniami można zastanawiać się, analizując wyżej wymieniony tekst¹¹. Uwieńczeniem fazy neomesjanistycznej są wybrane teksty, fragmenty papieża, Karola Wojtyły: *Sonety – Zarysy*, *Symphonie – Scalenia* [część pierwsza cyklu, na który składają się trzy utwory – *Poezja (Uczta czarnoleska)*, modlitewna pieśń natury dla Boga – *Mousike* (symfonia): pieśń uwielbienia, tęsknota za Stwórcą, i *Słowo – Logos* (rapsod)], pieśń wdzięczności, uwielbienie Boga – *Magnificat – Hymn*, *Harfiarz* (montaż poetycki *Akropolis* Stanisława Wyspiańskiego) i *List do Mieczysława Kotlarczyka* (z 2 XI 1939 r.), pod wpływem którego kształtowały się poglądy młodego K. Wojtyły¹². *Poezja (Uczta czarnoleska)* to nic innego jak tęsknota przenikająca przez dzieje ludzkości, w której swoje odbicie znajduje Chrystus.

Powyższe teksty, ich fragmenty zamykają tzw. fazę neomesjanistyczną, i kończą zarazem książkę *Spór o mesjanizm*.

Nie zabrakło także wyróżnionego przez A. Wawrzynowicza indeksu osobowego i rzeczowego, a każde wyszczególnione fragmenty tekstów poprzedzone są krótkimi biografiami poszczególnych osób, co jest oczywiście bardzo pomocne dla czytelnika. Praca stanowi o ważności wszelkich wymienionych utworów, pomimo zastosowanej tu dużej wybiórczości bazy źródłowej. Głównym problemem *Sporu o mesjanizm* jest podjęcie dyskusji na temat ideologii mesjanistycznej, a dzieło to – poprzez zebrane tutaj teksty – ujawnia czytelnikowi zrozumienie aspektu mesjanizmu, co nie jest łatwym zadaniem. Dzięki szczegółowej analizie poszczególnych utworów – która zapewne po raz pierwszy nie przychodzi bezproblemowo – coraz bardziej skomplikowanym dla nas tematem może okazać się nurt mesjanistyczny – przeszły, jak i współczesny. Język i styl recenzowanej publikacji jest zrozumiały; już na wstępie czytelnik zdaje sobie sprawę, iż będzie to „wykładnia ideologii mesjanistycznej”, ale – co istotne – oparta na wybranej bazie źródłowej o niejednorodnym kształcie. Każde bowiem teksty w poszczególnej fazie mesjanizmu wnoszą niebanalność dla tego zjawiska. Publikacja stanowi znaczny nabytek skierowany w stronę koncepcji mesjanizmu w procesie dziejowym. *Spór o mesjanizm* charakteryzuje naukowa precyzja, można zaliczyć go do tych pozycji książkowych, które zasługują na szczególne poświęcenie uwagi i polemikę w kontekście idei mesjanistycznej.

Przy omawianiu konstrukcji pracy należy powiedzieć, iż porusza ona problemy, które od razu powinny wywołać u czytelnika kontrowersję na temat nie tylko samego pojęcia mesjanizmu, ale jego roli w procesie dziejowym – współcześnie (myślenie w kategoriach mesjanizmu jako stale obecny element świata). Praca ta nie przynosi czytelnikowi bezpośrednio odpowiedzi na wszelkie mniemania dotyczące *stricte* prądu mesjanistycznego, ale poprzez wybór odpowiednio ważnej dla tego pojęcia bazy źródłowej kieruje go w stronę głębszego, bardziej szczegółowego zainteresowania tymi

¹¹ Mesjanizm nie był i nie jest obecnie jakimś „przelotnym incydentem” w dziejach ludzkości, ale obecny w naszej historii, kulturze paradygmat mesjanizmu jest programem przebudowy zastalego systemu społecznego, politycznego, religijnego – to pewne przechodzenie do nowego etapu życia i obrona przed katastrofą narodową/pojedynczej jednostki.

¹² Słowa papieża pisane w *Liście do M. Kotlarczyka* dają wiele do myślenia w kwestii mesjanizmu w naszej historii – być może jako pewnej fascynacji ideowej, ale są również kluczem do ujmowania wszelkich wartości w kontekście lat wojny, okupacji itp. Tajemnica każdego utworu to tajemnica idei mesjanistycznej, która jest tu ukierunkowana na duszę jednostki, a nie na krwawe wydarzenia akcji.

utworami¹³. *Spór o mesjanizm* nie jest „przeciętną wykładnią mesjanizmu”, ale cennym materiałem w kwestii poruszanego zagadnienia, co stanowi wartość samą w sobie i zasługuje na przedmiot dalszych, wnikliwych badań. Ponadto, uznanie budzi podział na wspomniane części (fazy) tej pracy, dzięki czemu czytelnik może „wziąć na warsztat” pojęcie mesjanizmu z punktu widzenia różnych okresów dziejowych w historii.

Dzieło można polecić czytelnikom zainteresowanym przede wszystkim problematyką mesjanizmu. Czy jednak książka *Spór o mesjanizm* nie jest próbą budowania nowego mitu mesjanistycznego jako ważnego poglądu, który miałby wpływać na świadomość ludzką we współczesnym świecie i sterować działaniami pojedynczej jednostki lub narodu?

Paulina Litka

¹³ Inne, wybrane i zarazem najważniejsze prace w kontekście ideologii mesjanistycznej, to np.: *Filozofia a mesjanizm. Studia z dziejów filozofii i myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego*, PIW, Warszawa 1970 oraz *Naród, nacjonalizm, patriotyzm*, wstęp A. Mencwel, *Pisma wybrane*, Universitas, t. 1, Kraków 2009 Andrzeja Walickiego, dzięki którym czytelnik może zapoznać się nie tylko z pojęciem mesjanizmu oraz mesjanistycznymi koncepcjami narodu, ale także z ideologią polskiego romantyzmu, przede wszystkim z wizjami odrodzenia Polski, załamania romantycznych nadziei, ponadto może porównać mesjanizm trzech wieszczów i filozofów; prace: *Mesjanizm Adama Mickiewicza* A. Walickiego (IBL PAN, Warszawa 2006), *Historia i profesja: studium o „Księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego” Adama Mickiewicza* (Zofii Stefanowskiej, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1998), *O mesjanizmie: refleksje filozoficzne*, Wydawnictwo KOS, Katowice 2005 (Rudolfa Dupkali) – w której czytelnik może zmagać się głównie z mesjanizmem Starego i Nowego Testamentu, z ideą mesjanizmu w myśli filozoficznej, *Problemy polskiego romantyzmu* (Marii Żmigrodzkiej, Ossolineum, Wrocław 1974) ukierunkowują na szersze pole zbadania koncepcji mesjanistycznej, jak również jej wpływu na kreowanie dzisiejszej świadomości ludzkiej/narodowej.